

*Ревуцька С. К.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології
українознавства та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

МОВНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ Й КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. У час, коли суспільство перебуває на порозі новітніх геополітичних змін, надзвичайно важливим є питання національної ідентичності нації. Процеси ідентифікації залежать від багатьох факторів, які так чи інакше дають можливість особистості чіткіше окреслити межі понять «свій» і «чужий», як основного у формуванні ідентичності. Музичне слово є одним із важливих чинників, де виявляється вектор національної ідентичності. Мова і музика, як основа культурної ідентичності, виконує консолідуючу функцію в українському суспільстві.

У статті здійснено спробу окреслити мовну трансформацію української музичної сфери, як фактору становлення національної й культурної ідентичності.

У процесі аналізу соціологічних опитувань різних років було окреслено поступовий і свідомий процес мовної трансформації української музичної сфери і нації загалом. Процеси формування національної й культурної ідентичності, де мова є невід'ємним компонентом, є надзвичайно складними. Національна ідентичність не може з'явитися раптово у непередбаченому, несвідомому суспільстві. Це внутрішня потреба свідомої нації, вибір і чітке окреслення власної території, меж культури, матеріальних і культурних цінностей.

Українці за короткий проміжок часу продемонстрували неабияку активність у становленні національної і культурної ідентичності, що помітна у музичній сфері. Про процеси мовної трансформації свідчать такі факти: неофіційна цифра звучання україномовних пісень на радіо значно вища, за затверджену законодавством майже удвічі (на жаль у цифровому еквіваленті даних немає); за час повномасштабного вторгнення з'явилася значна кількість україномовних пісень на злободенні теми, в яких окреслено спільність переживань, підноситься почуття свободи, любові до своєї Батьківщини; чіткішими є й національно-культурні межі «свій»/«чужий»; наділення старих текстів новими смислами тощо. Свідоме споживання україномовного контенту, засвідчене у дослідженнях, є показником того, що мовний фактор є наразі ключовим у визначенні пріоритетів у споживача. Українець тяжіє до вибору того продукту, який транслює його спільність із культурою української нації, національними почуттями, символами, цінностями.

Ключові слова: мовна трансформація, національна ідентичність, нація, україномовний музичний контент, музична сфера, культурна ідентичність, ідентифікація.

Постановка проблеми. У науковому світі наразі досить активно розробляється тема національної й мовної ідентичності українців. Мова є важливою складовою національної

ідентичності й покликана стати об'єднуючим фактором усіх сфер функціонування і розвитку суверенної держави, особливо у час боротьби проти тероризму і геноциду нації.

За останні два-три десятиріччя Україна пережила серйозні суспільно-політичні зрушення, що відбилися і на процесах формування української нації і на становленні її культури.

Так зване «мовне питання» та багаторічна маніпулятивна політика в Україні забезпечують і його постійну актуальність як фактору формування національної ідентичності України. Ускладнюючим фактором розвитку самобутньої національної культури, зокрема у музичній сфері, є дихотомія «продукт» – «споживач», у якій тривалий час україномовний музичний продукт програвав російськомовному. Пісні російських виконавців чи українських російською мовою дуже часто можна було почути у громадському транспорті, у рекламній сфері тощо і це мало свої негативний вплив на загальну культуру та ідентифікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття національної ідентичності є надзвичайно складним і багатодисциплінарним, а тому маємо й різновекторність у дослідженні цього феномену. Питанню національної ідентичності, її структури, ознак, чинників, що її визначають і впливають на її процес розвитку і становлення присвячено значну кількість праць як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників.

Однією з найперших ґрунтовних праць є праця Е. Смітта, де окреслено національну ідентичність як соціально-історичний конструкт, названо її риси й фактори, що впливають на розвиток.

Заслужують на увагу й низка комплексних міждисциплінарних досліджень (М. Степико, І. Вільчинська, М. Єгупов, Т. Воропаєвої, М. Козловець). Більшість науковців у галузі психології акцентують увагу на певних компонентах, що становлять цілісну структуру процесу національної ідентичності: когнітивний, афективний і поведінковий (Л. Співак., Д. Піонтовська, О. Бичко, С. Макаренко, О. Дмишко, О. Шевченко, Г. Ставицький, О. Гріньова та інші).

У культурологічному аспекті національну ідентичність розглядають Л. Готовкіна (Король), Р. Поліщук, Т. Полухтович, адже вона реалізується шляхом засвоєння національно-культурних цінностей та ідеалів, а також усвідомлення власної культурної самобутності.

У межах мовознавчої науки одним із пріоритетних питань є мова, як складова національної/культурної ідентичності. Мова є не лише базовим елементом національної культури,

а й окреслює спільні цінності нації, визначає її пріоритети у розвитку. 2022 рік став для українців переламним роком у багатьох сферах і особливо помітно це у мовно-культурній сфері, зокрема музичній. Найшвидше на події 24 лютого зреагувало поетичне і музичне мистецтво, продемонструвавши всьому світові свою національну ідентичність у слові. Незважаючи на величезну кількість наукових робіт щодо сутності, функцій та ознак поняття національна ідентичність, питання щодо мовних пріоритетів українського споживача української музичної культури і її ролі у розвитку національної й культурної ідентичності висвітлено дотично.

У межах цієї статті спробуємо окреслити мовну трансформацію української музичної сфери, як фактору становлення національної й культурної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Упродовж усіх років незалежності українська музична сфера залишалася в так званому «тіньовому бані» російської. Споживання україномовної музичних творів було вкрай низьким, навіть українські виконавці мали здебільшого російськомовний репертуар. Досить красномовним є той факт, що ідентифікація населення України була неоднозначною. Так, близькість із українською мовою і культурою у 2014–2015 роках відчувало лише 70,8% українців, найнижчим цей відсоток є на Слобожанщині – 45%, Донбасі – 48,6%. У той час, коли вже йшла АТО, із російською мовою і культурою відчують близькість 60,4% Донбасу, Поділля – 39,5%, Нижнього Подніпров'я – 39,4% [1]. Високий відсоток ідентифікації з російською мовою і культурою давав відповідно і високий рівень споживання російськомовного продукту, музичного в тому числі. Маже 30 відсотків населення (28,6%) незалежної держави ідентифікують себе із культурою іншої держави, що в результаті дає відсутність чіткого розрізнення «свій» – «чужий», спільної національної і культурної ідентичності.

Розподіл особистістю на «свій» і «чужий» відбувається на різних рівнях залежно від особистих меж і критеріїв. У територіальних межах «чужим» буде той, хто знаходиться далі, соціальних – хто займає вищий/нижчий статус, культурному – хто має відмінності в традиціях, цінностях, фольклорі тощо. «Чужість» визначається за наявністю чи відсутністю спільних рис; у цьому складному процесі залучені й органи чуття людини, і її психіка, і те, які фактори стали доміантними в процесі формування її ідентичності, які цінності є пріоритетними тощо. Т. Полухтович відзначає, що «Обов'язковою підставою національної ідентичності є спільність культури. Базові цінності, утворюючи культурну основу, визначають правила взаємовідносин, розставляють пріоритети, оцінки, цілі» [2. с. 11].

Нехтувати у цьому плані музичним контентом, що заповнює радіо- і телефір і формує вектор національної ідентичності, не можна. Першим кроком у бік повернення до національної української мови стало ухвалення Верховною Радою України Закону «Про мову» від 25 квітня 2019 року. У перших редакціях документу постановили, що виключно українською мовою мали вести свою діяльність державні службовці та працівники сфери торгівлі під час роботи із відвідувачами, усі державні та регіональні медіа. Також були введені мовні квоти для радіо трансляцій. Так, україномовні пісні мали становити 25% загального обсягу пісень, які були поширені упродовж доби. Таку, досить толерантну квоту підтримало загалом 65% українців за даними дослідження Фонду «Демократичні іні-

ціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова у 2020 році Регіональна підтримка досить має подібну специфіку до показників ідентичності з російською мовою й культурою. Категорично проти висловилося 56% у Східних регіонах, 40% – на Півдні, і 26% у Центрі. Тож припускаємо, що загалом 35% відсотків споживачів продовжували споживати російськомовний музичний контент [3].

Цікавими у цьому плані є й дослідження проведені Соціологічною групою «Рейтинг» щодо музичних вподобань українського споживача. 26% українців віддають перевагу поп-музиці, 21% – фольклорній, 18% – шансону, при цьому відзначено, що саме молодь є найбільшим за кількістю споживачем популярної музики, року, диско, клубної та електронної музики. Дослідники також з'ясували, що упродовж 10 років, тобто з 2009 року, поп-музика залишилася лідером, хоча й зменшилася на 6%, любителів шансону і народної музики теж стало менше на 4%, при цьому збільшилася кількість любителів класики на 5% [4]. Ці дані свідчать про те, що вплив на формування національної ідентичності українців можна і варто впроваджувати шляхом збільшення і популяризації україномовного контенту на радіо- і телевізійному просторі.

Так звана українізація в музичній сфері активізувалася через ескалацію російсько-української війни з 24 лютого 2022 року. Насамперед, було внесено зміни до Закону України «Про телебачення і радіомовлення», де частка пісень українською мовою за добу збільшилася на 15% загального обсягу музичних творів. Мовні трансформаційні процеси в українського суспільстві у музичній сфері стали очевидними. Так, за даними Youtube charts україномовна музика українських виконавців з березня по вересень стала більш затребуваною, а порівняно із вереснем 2021 року і взагалі – дзеркально: якщо у 2021 україномовні пісні були поодинокими, то у 2022 – російські. Найяскравіше зміни помітні уже у квітні 2022 року (1–7.04.22), з 22 липня україномовним контент займає більше приблизно 80% ефіру і дедалі показник збільшується [5].

Спільні ідеї і цінності українського суспільства, висловлені у музичних творах різних стилів, почали набувати ознак національних, а, враховуючи, що «За своїм змістом національна ідентичність є сферою ідей, цінностей і смислів культури, що сприймаються та артикулюються більшістю громадян країни» [6. с. 177], то й показником нового етапу формування національної ідентичності.

Упродовж кількох днів лютого-березня в соцмережах і радіопорталах почали з'являтися україномовні пісні, в яких досить чітко звучало небажання мати щось спільне із російською культурою, декламувалася єдність і незламність нації.

У піснях простежується й чітка хронологія подій, емоцій і почуттів, які однаково переживалися українцями в різних куточках держави. Так, однією з перших набула популярності нова версія пісні «Ой, у лузі червона калина», рано вранці 5 березня 2022 року, заспівана акапело Андрієм Хливнюком, вокалістом гурту Бумбокс, на пустій Софіївській площі. Текст пісні має давню історію, однак не втрачає своєї актуальності – єдність із пращурами у боротьбі за свободу. За 9 місяців боротьби українського народу ця пісня була переспівана різними мовами з безліччю реміксів.

17 березня виходить пісня Оі FUSK «По кому дзвін?», урочення Донецька, у будинок якого 2 березня влучила російська ракета. Текст пісні сповнений цілком виправданою люттям ві-

лілої людини, що відображає емоційний стан багатьох українців, чий будинок було зруйновано. Поступово подібним контентом наповнюється увесь україномовний інтернет-простір. Текстова наповнення україномовних пісень стає дедалі глибшим, дедалі більше з'являються фольклорні мотиви.

Л. Корній наголошує на тому, що саме через музику, «яка розвивається в діалозі з музичним фольклором, митці можуть несвідомо або свідомо досягти етнонаціональної ідентичності. Значну роль відіграє діалог «чужого» і «свого» на рівні творчості одного композитора або музичного стилю певної епохи, який зумовлює вироблення «свого», що відрізняється від «чужого», і таким чином музика набуває ознак національної ідентичності» [7]. У цьому аспекті не можна оминати увагою переможний виступ Kalush Orchestra на сцені Євробачення. У композиції «Стефанія» не лише гармонійно поєднано фольклорні й сучасні мотиви, а й чітко було озвучено спільне бажання народу – порятунку азовців.

Україномовна пісня стає об'єднуючим фактором під час боротьби за свободу на території не лише всієї України, а й Європи загалом. Основні цінності українців відбиває наступна композиція рок-гурту THE HARDKISS «Як ти?», випущена 12 квітня. Турбота про рідних, близьких і знайомих, біль і тривога втілилися у простому короткому питанні: «Як ти?».

Під час бойових дій близько 4 мл українців вимушені були шукати притулку за кордоном. За таких умов мова стала ключовим фактором розрізнення «свій»/«чужий», і це спонукало українців свідомо обирати українську у повсякденному вжитку. Так, за інформацією дослідницької компанії Gradus Research, які методом самозаповнення анкети в мобільному додатку у травні 2022 році провели опитування спостерігаємо 12% різницю між тим, яка мова є пріоритетною у спілкуванні для українців. Зокрема, до повномасштабного вторгнення українською мовою спілкувалися 41% і російською відповідно 58% респондентів, після – співвідношення змінилося на користь української мови 53%, 46% відповідно. Російськомовні громадяни активно почали відмовлятися від спілкування російською мовою, однак знання української ще не дозволяє повноцінно замінити мову спілкування навіть на побутовому рівні. Українською вдома спілкується переважно молодь (18–29 років) і середнє покоління (36–50 років) 86–87% [8].

На пісенному фронті 22 квітня, напередодні Великодня з'являється пісня «Рідні мої» у виконанні реп-виконавиці з Кіровоградщини Alyona Alyona та співачки з Василькову Jerry Neil. Пісня являє собою абсолютний символ роз'єднаних війною сімей.

Щодня українці переживають біль втрати, зростання люті й ненависті, що відбивається у пісенних текстах. SKOFKA – «Чути гімн», композиція присвячена другові автора, який загинув, захищаючи Україну, однак попри свист ракет, українці піднімають бойовий дух гімном і продовжують боротьбу.

Серед українських співаків, в репертуарі яких були переважно російськомовні твори, почали перекладати їх українською, англійською, свідомо відмовляючись виконувати російською мовою на знак протесту. З огляду на те, що саме поп-музика, є найбільш затребувана серед українських споживачів, саме представники цього напрямку музики почали цей процес надактивно.

У процесі формування національної ідентичності неабияку роль відіграє емоційна складова, а концентрація колективних емоцій і почуттів, втілена у влучних словах, виконує ще й консолідуючу функцію у цьому процесі: «національні почуття впливають на формування національної самосвідомості індивіда, і навпаки – сформована національна самосвідомість формує культуру національних почуттів» [9].

Досить специфічним втіленням колективних почуттів є музичний фольклор. Створені музичні твори дуже важко назвати високими зразками національної культури, адже в них часто трапляються мовні помилки, нецензурна лексика, як найвищий «аргумент» люті і ненависті до ворога, однак вони є ознакою доби, смислотворчим чинником єднання нації. Так, наприклад, привітальна фраза голови Миколаївської ОДА Віталія Кіма, набула ознак афоризму. У ній сконцентрувався смисл гордості і протистояння, незламності, зрозумілий по-справжньому лише українцям, для інших – просто вітання. Жвава і водночас войовнича мелодія композиції у соцмережах застосовувалася у тих випадках, коли треба було продемонструвати протилежність очікуваному, силу духу українців чи воїнів, єднання українців тощо. Подібного войовничого настрою додав і DJ-мікс із звернення Олександра Поворознюка до Президента України Володимира Зеленського. Взагалі ненормативна лексика з перших днів повномасштабного вторгнення набула іншого забарвлення для української нації, її можна було чути як у музичних композиціях, так і в радіо- чи телеэфірах.

Цікаво представлені у музичній сфері й спільні ідеали. Помітною є тенденція повернення до витоків музичної культури, україномовних виконавців 80–90-х років. Текстуальний вибір не випадковий. Так, пісні Степана Гіги «Яворина» та «Цей сон» були написані ще на початку 2000-х, але на сьогодні набули дещо іншого змістового наповнення. Зокрема, текст пісні-реквіуму «Яворина» було написано поетом Степаном Галябардою ще у 1995 році і присвячувалася вона народному артисту Назарію Яремчуку, який завчасно пішов із життя. Сьогодні ж ця пісня звучить на пошану усім воїнам-захисникам, що поклали своє життя за незалежність України. Саме такими є сьогоднішні українські ідеали патріота, який «любив вас усіх, та найбільше любив Україну».

Як уже неодноразово зазначалося, українська культура тривалий час перебувала під впливом російсько-совєцької. Під час опитування 20060Ц-2017 році маємо відсоток осіб, переважно старшого віку (старших за 60 років), які відчують спільність із культурою неіснуючої країни. За більш ніж десять років цей показник знизився з 7,3% до 2,7%, що свідчить про появу нового свідомого покоління, яке обирає національну культуру. Дослідження 2022 року яскраво свідчать про те, що це покоління українців, плакаючи своє національне надбання у різних сферах, прагнуть радикального відмежування від усього російського – 59,9%, серед же людей старшого віку (60 років і старші) лише 48,6% опитаних. Відсоток тих, хто категорично проти розриву будь-яких стосунків із федерацією найвищий також серед людей старших за 60 років (8,2%), а серед молоді 18–29 років – найнижчий (2,8%) [10]. У цьому випадку можна говорити про те, що українці старшого віку вочевидь сильніше відчують так званий комплекс меншовартості, який виник за сприяння радянщини. Молодше покоління вже менш відчуває цей комплекс, а тому наявність відмінної мови, культури, шляху розвитку із іншою державою є природним процесом ідентифікації.

Наразі, коли українська нація проходить свій активний етап формування, реміксування народних пісень, повернення до пісень, що були певною мірою табуованими, бо мали яскраво виражений національний характер чи символіку, є її яскравим показником трансформацій. Українці прагнуть у всіх сферах демонструвати свою самобутню культуру, зі своїми символами і цінностями. Це не є новим в українському суспільстві, а швидше новий етап у становленні національної ідентичності, коли приходить усвідомлення, що саме мова є ключовим фактором, навколо якого розбудовуються національні цінності, інтереси держави тощо.

Висновки. Процеси формування національної й культурної ідентичності, де мова є невід'ємним компонентом, є надзвичайно складними, тому ідентичність «не можна легко або швидко прищепити населенню з допомогою штучних засобів» Е. Сміт [11. с. 24]. Це внутрішня потреба свідомої нації, вибір і чітке окреслення власної території, меж культури, матеріальних і культурних цінностей. Українці за короткий проміжок часу продемонстрували неабияку активність у становленні національної і культурної ідентичності, що помітна у музичній сфері. Про процеси мовної трансформації свідчать такі факти: неофіційна цифра звучання україномовних пісень на радіо значно вища, за затверджену законодавством майже удвічі (на жаль у цифровому еквіваленті даних немає); за час повномасштабного вторгнення з'явилася значна кількість україномовних пісень на злободенні теми, в яких окреслено спільність переживань, підноситься почуття свободи, любові до своєї Батьківщини; чіткішими є й національно-культурні межі «свій»/«чужий»; наділення старих текстів новими смислами тощо.

Свідоме споживання україномовного контенту, засвідчене у дослідженнях, є показником того, що мовний фактор є наразі ключовим у визначенні пріоритетів у споживача. Українець тяжіє до вибору того продукту, який транслює його спільність із культурою української нації, національними почуттями, символами, цінностями.

Література:

1. Що об'єднує та роз'єднує українців. URL: <https://dif.org.ua/article/shcho-obednue-ta-rozednue-ukraintsiv>
2. Полухтович Т. Національна ідентичність і культурна традиція. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія.* 2016. Вип. 17. С. 8–12
3. Українська мова: шлях у незалежній Україні. URL: <https://dif.org.ua/article/ukrainska-mova-shlyakh-u-nezalezhniy-ukraini>
4. Музичні вподобання українців. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/muzykalnye_predpochteniya_ukraincev.html
5. Війна та музика. Як змінювалися музичні вподобання українців у ютубі <https://texty.org.ua/articles/107687/vijna-ta-muzyka-yak-zminyuvalysya-muzychni-vpodbannya-ukrayinciv-v-yutubi/>
6. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К.: НІСД, 2011. 336 с.
7. Корній Л. Проблема етнонаціональної ідентичності українського музичного мистецтва. URL: <http://um.etnolog.org.ua/zmist/2019/6.pdf>
8. Як змінилися життя і поведінка українців – інсайти із досліджень воєнного часу https://gradus.app/documents/216/Gradus_Dentsu_05052022.pdf
9. Гнатенко П.І. Національна психологія: монографія. Днепропетровск, Поліграфіст. 2000.213. URL: <http://amkob113.ru/gnt/>
10. День Незалежності України: що об'єднує українців і як ми бачимо перемогу на шостому місяці війни. URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shcho-obednue-ukraintsiv-i-yak-mi-bachimo-peremogu-na-shostomu-misyatsi-viyni>
11. Сміт Ентоні. Національна ідентичність / З англ. пер. Петро Тарашук. К.: «Основи», 1994. 224 с. . URL: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm>

Revutska S. Language transformations of Ukrainians in the development of national and cultural identity

Summary. At a time when society is on the threshold of the latest geopolitical changes, the question of the ethnic's national identity is extremely important. Identification processes depend on many factors, which in one way or another enable the individual to more clearly delineate the boundaries of the concepts of "own" and "other", as the main factor in the formation of identity. The musical word is one of the important factors where the vector of national identity is revealed. Language and music, as the basis of cultural identity, perform a consolidating function in Ukrainian society.

The article attempts to outline the linguistic transformation of the Ukrainian musical sphere as a factor in the formation of national and cultural identity. In the process of analyzing sociological surveys of different years, a gradual and conscious process of linguistic transformation of the Ukrainian musical sphere and the nation as a whole was outlined.

The processes of national and cultural identity formation, where language is an integral component, are extremely complex. National identity cannot appear suddenly in an unprepared, unconscious society. This is the internal need of a conscious nation, the choice and clear delineation of one's own territory, the boundaries of culture, material and cultural values. In a short period of time,

Ukrainians demonstrated considerable activity in the formation of national and cultural identity, which is noticeable in the musical sphere. The following facts testify to the processes of linguistic transformation: the unofficial number of Ukrainian-language songs played on the radio is much higher, almost twice as much as approved by legislation (unfortunately, there is no data in the digital equivalent); during the full-scale invasion, a significant number of Ukrainian-language songs appeared on current topics, in which the commonality of experiences is outlined, the feeling of freedom, love for one's Motherland is exalted; the national-cultural boundaries of "own"/"foreign" are also clearer; endowment of old texts with new meanings, etc. Conscious consumption of Ukrainian-language content, proven in research, is an indicator that the language factor is currently key in determining consumer priorities. A Ukrainian tends towards choosing that product that conveys his commonality with the culture of the Ukrainian nation, national feelings, symbols, and values.

Key words: language transformation, national identity, nation, Ukrainian-language musical content, musical sphere, cultural identity, identification.